

पूर्वाधार न्यायाधिकरण सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक तर्जुमा सम्बन्धी अवधारणापत्र

१. नयाँ ऐन बनाउनु पर्ने आवश्यकता:

विकास आयोजनाहरूका लागि गरिने ठेक्का, जग्गा प्राप्ति, मुआब्जा निर्धारण जस्ता विषयमा अदालतमा मुद्दा पर्ने र माथिल्लो तहसम्म पुगी अन्तिम किनारा लाग्न लामो समय लाग्ने गरेको, त्यस्ता विषयमा रिट निवेदन दायर गर्ने र त्यस्ता रिट निवेदनका सन्दर्भमा अदालतबाट एकतर्फी सुनुवाइमा अन्तरिम आदेश वा अल्पकालीन अन्तरिम आदेश जारी हुने गरेको र त्यस्ता रिट निवेदन किनारा लाग्न लामो समय लाग्ने गरेकोबाट देश भरी सयौं आयोजनाहरू वर्षौंसम्म मुद्दामै अल्झिएर अलपत्र अवस्थामा रहेका छन्। सर्वसाधारण नागरिक (Public-in-general) सेवा सुविधाबाट लामो समय बञ्चित हुन बाध्य हुनु परेको छ।

त्यसैगरी आयोजनाको समय र लागत अत्यधिक बढ्न (Time and Cost Overrun) गई आयोजना कार्यन्वयनमा बाधा अवरोध उत्पन्न हुने वा आयोजना नै संभाव्य (Feasible) नहुने अवस्थामा पुग्ने गरेको छ। जस्को परिणामस्वरूप, विकास आयोजनाहरू ठप्प हुने, लागत अत्यधिक वृद्धि भई सरकारलाई ठूलो मात्रामा क्षति हुने तथा सर्वसाधारण नागरिक प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित हुने अवस्था सिर्जना भएको हुँदा वर्तमान न्यायिक संरचनामा प्राविधिक तथा जटिल निर्माणसम्बन्धी मुद्दाहरू टुंगिन लामो समय लाग्ने गरेको छ। यसर्थ, सार्वजनिक हितलाई सर्वोपरी राख्दै विकास आयोजनालाई कानूनी प्रक्रियामा अल्झिन नदिई छिटो, प्रभावकारी र विशेषज्ञ न्याय प्रणाली स्थापना गर्नु आजको बदलिँदो परिस्थितिमा अपरिहार्य भएकोले आयोजनाहरूलाई समय र लागत नबढ्ने गरी मुद्दा मामिलाहरू छिटो छरितो रूपमा निरूपण गर्न विषय विज्ञ न्यायाधीश सहितको पूर्वाधार न्यायाधिकरण गठन गर्नुपर्ने भएको छ।

(क) संवैधानिक कारण:

नेपालको संविधानमा प्रत्येक व्यक्तिलाई स्वतन्त्र, निष्पक्ष र सक्षम अदालत वा न्यायिक निकायबाट स्वच्छ सुनुवाइको हक हुने व्यवस्था छ।^१ न्याय प्रशासनलाई छिटोछरितो, सर्वसुलभ, मितव्ययी, निष्पक्ष, प्रभावकारी र जनउत्तरदायी बनाउने नीति राज्यले लिएको छ।^२ नेपालको न्याय सम्बन्धी अधिकार संविधान, अन्य कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्त बमोजिम अदालत तथा न्यायिक निकायबाट प्रयोग गरिने^३ सन्दर्भमा

१. नेपालको संविधानको धारा २० को उपधारा (९)

२. ऐ. धारा ५१ को खण्ड (ट) को उपखण्ड (१)

संविधानको धारा १३३, १४४ र १५१ मा क्रमशः सर्वोच्च अदालत, उच्च अदालत र जिल्ला अदालतको अधिकार क्षेत्र व्यवस्थित गरिएको छ।

धारा १२७ मा नेपालमा सर्वोच्च अदालत, उच्च अदालत र जिल्ला अदालतहरू रहने व्यवस्था उल्लेख छ। यसैगरी उपधारा (२) मा उपधारा (१) मा लेखिएदेखि बाहेक कानूनबमोजिम मुद्दा हेर्न स्थानीय स्तरमा न्यायिक निकाय वा विवाद समाधानका वैकल्पिक उपाय अवलम्बन गर्न आवश्यकता अनुसार अन्य निकाय गठन गर्न सकिने भन्ने उल्लेख छ।

संविधानको धारा १५२ मा धारा १२७ मा लेखिएदेखि बाहेक खास किसिम र प्रकृतिका मुद्दाहरूको कारबाही र किनारा गर्न सङ्घीय कानूनबमोजिम अन्य विशिष्टीकृत अदालत, न्यायिक निकाय वा न्यायाधिकरणको स्थापना र गठन गर्न सकिनेछ।

(ख) अन्तराष्ट्रिय दायित्व: x

(ग) सर्वोच्च अदालतको फैसला: x

(घ) सरकारको नीति तथा कार्यक्रम: x

(ङ) अन्य कुनै कारण:

(अ) नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्को मिति २०८२/१२/१३ को निर्णयबाट स्वीकृत शासकीय सुधार सम्बन्धी एकसय कार्यसूचीको बुँदा नम्बर ४९ मा लामो समयदेखि अलपत्र परेका, रुग्ण अवस्थामा रहेका तथा समयमा सम्पन्न हुन नसकेका आयोजनाहरूको पुनरावलोकन गरी बजेट व्यवस्था, जग्गा अधिग्रहण, वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन (EIA) स्वीकृति, ठेक्का तोड्ने लगायतका प्रक्रियाहरू सरल बनाउने र राष्ट्रिय गौरवका तथा ठूला रणनीतिक आयोजनाहरूको कार्यान्वयनलाई शीघ्र, समयबद्ध तथा गुणस्तरीय बनाउन जग्गा प्राप्ति, मुआब्जा निर्धारण, रुख कटान तथा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन स्वीकृति सम्बन्धी प्रक्रियाहरूलाई "Fast-Track Mechanism" अन्तर्गत सञ्चालन गर्न, सम्बन्धित सबै निकायहरूबीच समन्वय गरी एकीकृत र स्वचालित स्वीकृति प्रणाली लागू गर्न, अनावश्यक ढिलासुस्ती तथा दोहोरो प्रक्रिया हटाउने लगायतका विषयहरू उल्लेख भएको छ।

३. ऐ. धारा १२६

(आ) न्यायपालिकाको पाँचौं पञ्चवर्षिय रणनीतिक योजनाको परिच्छेद-छ मा योजनाको पहिलो प्राथमिकता “न्याय सम्पादन” को लक्ष्य “छिटोछरितो र गुणस्तरीय न्याय उपलब्ध गराउने” उल्लेख गरिएको छ।

२. नयाँ ऐन बनाई कार्यान्वयन भए पश्चात हासिल गरिने उपलब्धि : प्रस्तुत विषयमा ऐन बनेपश्चात देहायका उपलब्धिहरू हासिल हुने अपेक्षा गरिएको छ :-

(क) विशेष अधिकार क्षेत्र तोकी प्राविधिक ज्ञान भएका विशेषज्ञ न्यायाधीश तथा विज्ञहरूको संलग्नतामा तीन महिनाभित्र मुद्दा किनारा लगाउने गरी एउटा पूर्वाधार न्यायाधिकरण गठन हुने।

(ख) वर्तमान न्यायिक संरचनामा प्राविधिक तथा जटिल निर्माणसम्बन्धी मुद्दाहरू टुंगिन लामो समय लाग्ने गरेकोमा पूर्वाधार न्यायाधिकरण गठन सम्बन्धी ऐन जारी भए पछि विकास आयोजनाहरू ठप्प हुने, लागत अत्यधिक वृद्धि भई अबौं क्षति हुने तथा सर्वसाधारण नागरिक प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित हुने अवस्थाको अन्त्य हुने।

(ग) विकास आयोजनालाई कानूनी प्रक्रियामा अल्झिन नदिई सार्वजनिक हितलाई सर्वोपरी राख्दै छिटो, प्रभावकारी र विशेषज्ञ न्याय प्रणाली स्थापना हुन गई आजको बदलिँदो परिस्थितिमा विकास निर्माणलाई तिब्रता दिन सहयोग पुग्ने।

(घ) “Work Continues” सिद्धान्त लागू गरी मुद्दा चलिरहँदा पनि आयोजनाको कार्य नरोक्ने व्यवस्था हुन जाने।

(ङ) Escrow Account प्रणालीमार्फत विवादित रकम सुरक्षित राहने।

(च) “No clearance, no tender” नीति लागू गर्ने।

(छ) अदालतमा “Public Interest Test” लाई कानूनी आधार प्रदान गर्ने।

(ज) लामो समयसम्म रोकिएका आयोजनामा पुनः ठेक्का लगाउने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था हुन जाने

(झ) जिम्मेवारी तथा जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्ने प्रणालीको विकास हुने।

(ञ) डिजिटल अनुगमन तथा पारदर्शिता प्रवर्धन हुने।

(क) प्रस्तावित विषयमा मौजूदा कानून भए : प्रस्तावित विषयमा एकीकृत ऐन रहेको नभए तापनि विवादको समाधानका सम्बन्धमा न्याय प्रशासन ऐन, २०७३, सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८, संहिता सम्बन्धी कानूनहरू तथा अदालतका नियमावलीहरूमा मुद्दाको

कारबाही, किनारा तथा पुनरावेदन लगायतका व्यवस्था गरिएको छ। साथै पूर्वाधार तथा विकास आयोजनासँग सम्बन्धित विषयहरू कतिपय विषयगत ऐनहरू जस्तै मध्यस्थता ऐन, २०५५, सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३, जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ मा विवाद समाधान सम्बन्धि विभिन्न व्यवस्थाहरू गरिएका छन्।

४. मौजुदा कानून संशोधन गरी सो उपलब्धि हासिल हुन नसक्ने भए सोको कारण : पूर्वाधार निर्माण तथा विकास आयोजनाहरूका लागि गरिने जग्गा प्राप्ति, मुआब्जा निर्धारण, ठेक्का प्रक्रियामा चित्त नबुझ्ने व्यक्तिहरूले अदालतमा उजुरी तथा रिट निवेदन दायर गर्ने र त्यस्ता रिट निवेदनका सन्दर्भमा अदालतबाट एकतर्फी सुनुवाइमा अन्तरिम आदेश वा अल्पकालीन अन्तरिम आदेश जारी हुने गरेको, अदालतमा रहेको अत्यधिक कार्यबोझ (Heavy Workload and case backlog) को कारण त्यस्ता उजुरी निवेदनमा अन्तिम किनारा लाग्न लामो समय लाग्ने गरेको र फैसला भएपछि फैसलाको पूर्णपाठ आउन लामो समय लाग्ने गरेको छ।

जग्गा प्राप्ति, मुआब्जा निर्धारणका विषयमा अदालतमा मुद्दा परेपछि माथिल्लो तहसम्म पुगी अन्तिम अन्तिम किनारा लाग्न लामो समय लाग्ने गरेको, यसबाट समय र लागत अत्यधिक बढ्न (Time and Cost Overrun) गई आयोजना कार्यन्वयनमा बाधा अवरोध उत्पन्न हुने, आयोजना नै संभाव्य (Feasible) नहुने अवस्थामा पुग्ने तथा यस्ता आयोजनाबाट सर्वसाधारण नागरिक (Public-in-general) ले पाउने सेवा सुविधाबाट लामो समय बञ्चित हुन बाध्य हुनु परेकोले आयोजनाहरूलाई समय र लागत नबढ्ने गरी समयमा नै पूरा हुने गरी मुद्दा मामिलाहरू छिटो छरितो रूपमा निरूपण गर्न आवश्यक नीतिगत, कानूनी तथा संस्थागत सुधार गर्नुपर्ने भएको देखिँदा यस सम्बन्धमा स्पष्ट बेग्लै ऐन बनाउन आवश्यक भएको छ।

५. प्रस्तावित विषयमा सरकारले कुनै विशेष नीति स्वीकृत गरेको भए उक्त नीति कुन विधि (Method) बाट तर्जुमा भएको हो:

प्रस्तुत विषयका सम्बन्धमा सरकारले बेग्लै नीति बनाई लागू गरेको अवस्था छैन। यद्यपि पूर्वाधार निर्माण तथा विकास आयोजनाहरूलाई शिघ्र रूपमा अगाडि बढाउने विषय र न्याय सम्पादनलाई छिटोछरितो र गुणस्तरीय बनाउने विषय नेपालको संविधान, न्यायापलिको रणनीतिक योजना, आवधिक योजना तथा अन्य विभिन्न विषयगत नीतिहरूले समेत आत्मसाथ गरेको अवस्था छ।

६. नीति निर्माणमा संलग्न प्रमुख पदाधिकारी:

प्रस्तुत विषयको विधेयक मस्यौदाको तयारीमा मूलरूपमा कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयका सचिव तथा सम्बन्धित महाशाखा तथा शाखा प्रमुखहरूको संलग्नता रहनेछ। मस्यौदा तयारीको क्रममा विषय विज्ञ तथा सम्बद्ध पदाधिकारीसँग आवश्यक परामर्श र छलफल गरिनेछ।

७. प्रस्तुत विषयमा अन्य मुलुकमा कुनै कानून बनेको वा कुनै अन्तराष्ट्रिय संस्थाले नमूना कानून बनाएको भए त्यस्तो मुलुक र कानूनको नाम:

(क) भारत

भारतमा पूर्वाधार तथा विकास परियोजनासँग सम्बन्धित विवादहरूको छिटो समाधान सुनिश्चित गर्न अदालतहरूले समय-सीमित र संरचित प्रक्रियाहरू (time-bound and structured procedures) अपनाउने गरेका छन्। *Commercial Courts Act, 2015* जस्ता कानूनहरूद्वारा निवेदन, प्रमाण र बहस पेस गर्ने कामका लागि कडा समयसीमा (strict deadlines for filing pleadings, evidence, and arguments) तोकिएको छ र अनावश्यक पेशी सार्ने कामलाई (adjournment) लाई समेत सीमित गरिएको छ। मुद्दाहरू पूर्वानुमानयोग्य र समय-कुशल (predictable and time-efficient manner) रूपमा अगाडि बढाउन न्यायाधीशहरूले केस म्यानेजमेन्ट सुनुवाइमार्फत पहिले नै कार्यतालिका तय गर्ने गरेका छन्। National Green Tribunal जस्ता विशेष निकायहरूले पनि वातावरणीय विवादहरू केही महिनाभित्रै टुंग्याउने लक्ष्य राखी समाधान प्रक्रियालाई थप तीव्र बनाउने गरेका छन्।

त्यसैगरी भारतको सर्वोच्च अदालत लगायत उच्च अदालतहरूद्वारा सार्वजनिक परियोजनामा अनावश्यक ढिलाइ नहोस् भन्ने सन्तुलित दृष्टिकोण अपनाइएको छ। सम्पूर्ण परियोजना रोक्ने (blanket stay) आदेश दिनुको सट्टा प्रायः अदालतहरूबाट आवश्यक सुरक्षा उपायहरू सहित परियोजना अगाडि बढ्न अनुमति दिइन्छ र दिगो विकास (sustainable development) का सिद्धान्तहरू लागु गर्दै विशेषज्ञ समितिमार्फत

४. *National Green Tribunal Act, 2010, Section 18(3)*

अनुपालनको अनुगमन गरिन्छ।^५ *Arbitration and Conciliation Act, 1996*^६ अन्तर्गतका वैकल्पिक विवाद समाधान संयन्त्रहरूले पनि छिटो र कम औपचारिक तरिकाबाट ठेक्का सम्बन्धी विवाद समाधान गरेर महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने गरेका छन्।

भारतको सर्वोच्च अदालतले जस्तो उच्च अदालतहरूले सार्वजनिक पूर्वाधारसम्बन्धी मुद्दाहरूमा अनावश्यक ढिलाइ हुन नदिन प्रयास गर्ने गरेका छन्। उनीहरूले प्रायः प्रत्येक मुद्दा निर्णय गर्न एउटै कडा समयसीमा निर्धारण गर्दै ननु तर अत्यावश्यक पूर्वाधारसम्बन्धी मुद्दाहरूलाई प्राथमिकता दिने, निरन्तर वा छोटो अन्तरालमा सुनुवाइ तय गर्ने र पटक-पटक पेशी स्थगित गर्ने कामलाई निरुत्साहित गर्ने जस्ता व्यवहारिक समय नियन्त्रणका उपायहरूको प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ। ठूला सार्वजनिक परियोजनामा ढिलाइले असर पार्न सक्ने जस्ता विशेष अवस्था लगायतका अन्य धेरै अवस्थाहरूमा अदालतले मुद्दा छिटो (expeditiously) वा दिनप्रतिदिन सुनुवाइ गर्ने निर्देशन पनि दिने गरेका छन्।^७

त्यसैगरी भारतमा National Green Tribunal जस्ता पूर्वाधार परियोजनामा असर पार्ने वातावरणीय मुद्दाहरू हेर्ने पूर्ण रूपमा विशिष्टिकृत निकायहरू पनि छन् जसले ठेक्का तथा वाणिज्य विवादका लागि वाणिज्य अदालतहरूसँग मिलेर यो प्रणालीले औपचारिक रूपमा केवल पूर्वाधारका लागि स्थायी बेन्च नभए पनि व्यवहारमा एक प्रकारको अर्ध-विशिष्टिकृत (quasi-specialized) न्यायिक संरचना तयार गरेको छ।

समग्रमा हेर्दा भारतीय न्यायिक प्रणालीले कानूनी चुनौतीहरूलाई छिटो समाधान गर्दै चालु विकास परियोजनाहरूमा न्यूनतम अवरोध सुनिश्चित गर्दै गति, अनुशासन र निरन्तरतामा केन्द्रित रहेर काम गर्दछ।

५. *Lafarge Umiam Mining Pvt. Ltd. v. Union of India* मा अदालतले blanket stay नगरी conditional clearance दिँदै expert committees मार्फत compliance monitoring गराएको; *Narmada Bachao Andolan v. Union of India* ठूला विकास परियोजनाहरूलाई पूर्ण रूपमा रोक्नु नपर्ने, development vs environment balance गर्नुपर्ने भनिएको; *Tehri Bandh Virodhi Sangarsh Samiti v. State of U.P.* अदालतले technical/expert bodies मा भरोसा राख्दै परियोजना अगाडि बढ्न दिएको।
६. *Arbitration and Conciliation Act, 1996, Section 5 and Section 29B*
७. *Asian Resurfacing of Road Agency Pvt. Ltd. v. CBI* को मुद्दामा stay कारण ढिलाइ नहोस् भनी मुद्दा छिटो टुंग्याउन निर्देशन दिइएको।

(ख) इन्डोनेसिया

इन्डोनेसियामा पूर्वाधार तथा विकास परियोजनासँग सम्बन्धित विवादहरूलाई परियोजनामा ढिलाइ नहोस् भन्ने उद्देश्यले व्यवस्थित (Streamlined) न्यायिक र प्रशासनिक प्रक्रियामार्फत समाधान गर्ने गरिन्छ। जग्गा अधिग्रहणसम्बन्धी विवादहरू Law No. 2 of 2012 on Land Acquisition for Public Interest अन्तर्गत कारवाही गरिन्छ। यस कानूनले उजुरी र पुनरावेदनका लागि निश्चित समयसीमा तोकी र अदालतलाई करिब ३० दिनभित्र क्षतिपूर्तिसम्बन्धी निर्णय दिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ^८। विशेष गरी क्षतिपूर्ति अदालतमा जम्मा गरेपछि (consignment mechanism) विवाद चलिरहे पनि सरकारलाई परियोजना अगाडि बढाउने अनुमति हुन्छ। यसले निर्माण कार्यको निरन्तरता सुनिश्चित गर्दछ।

वातावरणीय स्वीकृतिसम्बन्धी प्रशासनिक विवादहरू State Administrative Court मा सुनुवाइ हुन्छन्। यस अदालतले तीव्र प्रक्रियागत प्रणाली अपनाउँदै सरकारी निर्णयको वैधतामा केन्द्रित भइ परियोजना पूर्ण रूपमा रोक्नेभन्दा बढी कानूनी पक्ष परीक्षण गर्दछ। साथै National Strategic Project का रूपमा तोकिएका पूर्वाधार परियोजनाहरूलाई Presidential Regulation No. 3 of 2016 on National Strategic Projects जस्ता नीतिहरू अन्तर्गत प्राथमिकता दिइन्छ। यसले न्यायिक प्रक्रियालाई छिटो बनाउने र परियोजना रोक्ने किसिमका आदेशहरूलाई निरुत्साहित गर्दछ।

इन्डोनेसियाले समय-सीमित (time-bound) प्रक्रियाहरू अपनाउने गरे तापनि यसको कडाइ मुद्दाको प्रकार र सुनुवाइ हुने निकाय (forum) अनुसार फरक हुन्छ।

प्रशासनिक र अनुमति (permit) सम्बन्धी विवादहरू State Administrative Court मा सुनुवाइ गरिन्छ।^९ उक्त अदालतमा निवेदन दिने र जवाफ दिने निश्चित प्रक्रियागत समयसीमाहरू भए तापनि अन्तिम निर्णयका लागि एउटै निश्चित समयसीमा भन्दा पनि छिटो सुनुवाइ गर्नेमा जोड दिइन्छ।^{१०} व्यवहारिक रूपमा National Strategic Project

८. Law No. 2 of 2012 on Land Acquisition for Public Interest, Article 38 (objection in compensation dispute can go to district court), Article 38(5) (decisions related to compensation are time-bound)
९. Law No. 5 of 1986 on Administrative Courts (as amended by Law No. 9 of 2004 and Law No. 51 of 2009), Article 1(4) administrative disputes jurisdiction; Article 48-51 permit/administrative decisions review
१०. Ibid., Article 55, 62 and 63

सम्बन्धी मुद्दाहरूलाई प्राथमिकता दिने गरिएको छ^{११} तर मुद्दाको जटिलताअनुसार अवधि फरक हुनसक्छ। समग्रमा हेर्दा इन्डोनेसियाले सबै विवादका लागि एउटै समयसीमा नतोकि विशेष क्षेत्रका कानूनी समयसीमा र रणनीतिक पूर्वाधार मुद्दाहरूलाई प्राथमिकता दिई छिटो समाधान गर्न सुनिश्चित गर्छ

समग्रमा हेर्दा इन्डोनेसियाली प्रणालीले गति, निरन्तरता र सीमित न्यायिक हस्तक्षेपमा जोड दिइ चलिरहेका कानूनी विवादका विच पनि पूर्वाधार परियोजनाहरू अगाडि बढ्न दिँदै क्षतिपूर्ति तथा वैधतासम्बन्धी मुद्दाहरू छिटो अदालत तथा वैकल्पिक विवाद समाधान संयन्त्रमार्फत किनारा लगाउने व्यवस्था गर्दछ।

(ग) वेलायत

निर्णायक निकाय (neutral adjudicator) ले सामान्यतया २८ देखि ४२ दिनभित्र बन्धनकारी अन्तरिम निर्णय दिएपछि पक्षहरूले तुरुन्तै त्यसको पालना गर्नुपर्छ। "पहिले भुक्तानी गर, पछि विवाद गर" (Payment first, dispute later) भन्ने सिद्धान्त लागु हुन्छ। यो निर्णय अस्थायी रूपमा बन्धनकारी हुन्छ तर पछि यसलाई मध्यस्थता (arbitration) वा अदालतमा पुनः समीक्षा गर्न सकिन्छ।

व्यवहारमा धेरै विकाससम्बन्धी विवादहरू पूर्ण अदालत सुनुवाइसम्म पुग्ने गरेका छैनन् किनभने निष्पक्ष निर्णायक निकाय (neutral adjudicator) को निर्णय प्रक्रियाले नगद प्रवाह र सम्झौतासम्बन्धी समस्याहरू छिटो समाधान गर्छ। पक्षहरूलाई अन्तिम समाधान आवश्यक परेमा मात्र मुद्दा अदालतमा जान सक्छ तर निष्पक्ष निर्णायक निकाय (neutral adjudicator) को चरणले अदालतको समय र कार्यभार उल्लेखनीय रूपमा घटाएको छ।

(घ) अष्ट्रेलिया

अष्ट्रेलियामा पनि संरचनात्मक रूपमा वेलायतको मोडेलसँग मिल्दोजुल्दो "Security of Payment" नामक adjudication system को प्रयोग गरिन्छ। अष्ट्रेलियाका धेरै राज्यहरूमा निर्माणसम्बन्धी विवादहरू (विशेष गरी भुक्तानी र निर्माण प्रगति सम्बन्धी) कुनै कुनै अवस्थामा १० देखि १५ कार्य दिनभित्र निर्णय गर्ने गरिएको छ

११. Presidential Regulation No. 3 of 2016 (and its amendments, incl. Perpres No. 56/2018, 109/2020, 42/2021)

जसले गर्दा अष्ट्रेलियाको कानूनी प्रणालीलाई विश्वकै सबैभन्दा छिटो कानूनी प्रक्रियामध्ये एक बनाएको छ।

मुद्दा अदालतसम्म पुगेको अवस्थामा अष्ट्रेलियाका अदालतहरूले देहायका विषयहरू समावेश गरी कडा मुद्दा व्यवस्थापन निर्देशनहरू लागु गर्छन् :-

(क) दाबी (pleadings) पेश गर्ने निश्चित समय तालिका सहित प्रारम्भिक चरणमै विशेषज्ञ प्रतिवेदन (expert reports) अनिवार्य

(ख) सम्झौता वार्ता (settlement conferences) का लागि प्रोत्साहन।

यस कारण अष्ट्रेलियामा ढिलाइलाई न्यायाधीशहरूले सक्रिय रूपमा नियन्त्रण गर्ने हुनाले अदालतमा हुने सुनुवाइ पनि धेरै परम्परागत न्याय प्रणालीहरूभन्दा छिटो अधि बढ्छन्।

(ड) सिंगापुर

सिंगापुरमा पूर्वाधार-सम्बन्धित मुद्दाहरू उच्च गतिमा समाधान गरिन्छ। सिंगापुर अदालतहरूमा व्यावसायिक विवादहरू प्रायः लगभग १६४ दिनमा समाधान हुन्छन्। विश्व बैङ्कको डुइड बिजनेस रिपोर्ट २०२० ले सम्झौता कार्यान्वयनमा विश्वव्यापी रूपमा सिंगापुरलाई पहिलो स्थानमा राखेको छ।^{१२}

Building and Construction Industry Security of Payment Act (SOPA) बमोजिम विवाद सृजना भएपछि ७ दिनभित्र विवाद अदालतमा दायर गरिसक्नु पर्छ। यस ऐन अन्तर्गत पर्ने निर्माण सम्बन्धी कार्यको विवादको निर्णय २१ दिनभित्र गरिन्छ।^{१३}

सिंगापुर इन्टरनेशनल कमर्शियल कोर्ट (SICC) वा उच्च अदालतमा न्यायिक निर्णयलाई चुनौती दिन चाहने पक्षहरूले समीक्षाको लागि कडा, Narrow आधारको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ, प्रक्रियालाई छिटो बनाउनु पर्ने हुन्छ।

सिंगापुर इन्फ्रास्ट्रक्चर डिस्प्युट-म्यानेजमेन्ट प्रोटोकल २०१८ अनुसार विवाद बोर्ड (DB) ले अनुरोध गरेको १४ दिन भित्र आफ्नो निर्णय जारी गर्नुपर्छ। अन्तरिम समाधानका लागि Building and Construction Industry Security of Payment Act

१२. <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/s/singapore/SGP.pdf>

१३. <https://www.singaporelawwatch.sg/Headlines/ch-26-building-and-construction-law>

(SOPA) अवलम्बन गरिन्छ भने Technology, Infrastructure and Construction List) manages complex, high-value infrastructure cases हरूको निरूपणका लागि उच्च अदालत सरहका विशिष्टीकृत अदालत रहेका छन्। विवाद समाधानका वैकल्पिक उपायको रूपमा The State Courts' Court Dispute Resolution Cluster (CDRC) रहेका छन्। यिनीहरूले mediation र judge-led approaches प्रयोग गरी १ देखि ३ सेसनमा विवाद निरूपण गर्छन्।

८. प्रस्तावित विषयमा कुनै निकायबाट अध्ययन तथा अनुसन्धान भई कानून निर्माण सम्बन्धमा कुनै सुझाव दिएको भए त्यसको संक्षिप्त व्यहोरा:

पूर्वाधार निर्माण तथा विकास सम्बन्धी आयोजनाहरू समयमा नै सम्पन्न गर्न मुद्दा मामिलाहरू छिटो छरितो रूपमा निरूपणका लागि गर्नुपर्ने नीतिगत, कानूनी तथा संस्थागत सुधारका विषयमा विस्तृत अध्ययन गरी सुझावसहितको प्रतिवेदन पेश गर्न मिति २०८२।१२।२५ मा माननीय कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रीस्तरबाट विज्ञ तथा सरोकारवाला निकायको प्रतिनिधित्व सहित उच्चस्तरीय अध्ययन समिति गठन भएकोमा सो समितिले २०८३/१/१० विशेष अधिकार क्षेत्र तोकी प्राविधिक ज्ञान भएका विशेषज्ञ न्यायाधीश तथा विज्ञहरूको संलग्नतामा तीन महिनाभित्र मुद्दा किनारा लगाउने गरी एउटा पूर्वाधार न्यायाधिकरण गठन गर्न उपयुक्त हुने विकल्प सहितको प्रतिवेदन पेश गरेको अवस्था छ।

९. प्रस्तावित कानून कार्यान्वयन गर्न आर्थिक व्ययभार पर्ने भएमा अनुमानित वार्षिक व्ययभार :

पूर्वाधार न्यायाधिकरण गठन गर्दा भौतिक स्रोत साधनका साथसाथै मानवस्रोत साधन आवश्यक पर्ने भएकोले नेपाल सरकारलाई सालबसालीरूपमा आर्थिक व्ययभार पर्ने देखिन्छ। उक्त न्यायाधिकरणका अध्यक्ष तथा सदस्य, न्यायाधिकरणका कर्मचारीको तलब सुविधा लगायतका विषयमा संलग्न बमोजिम व्ययभार पर्ने देखिन्छ।

१०. प्रस्तावित कानून कार्यान्वयन गर्न थप संरचना आवश्यक पर्ने वा नपर्ने:

प्रस्तुत विषयमा ऐन निर्माण भए पछि प्राविधिक ज्ञान सिप भएका विशेषज्ञ न्यायाधीश तथा विज्ञहरूको संलग्नतामा छिटो छरितो रूपमा मुद्दा किनारा लगाउनको लागि पूर्वाधार न्यायाधिकरण गठन हुनेछ। सो न्यायाधिकरणको लागि भौतिक संरचनाको आवश्यकता पर्ने देखिन्छ।

११. प्रस्तावित कानून निर्माण गर्न कुनै निकायको परामर्श, सहमति लिनु पर्नेमा सो परामर्श वा सहमति प्राप्त भए वा नभएको :

नेपालको संविधानको धारा १५३ र न्याय परिषद ऐन, २०७३ को दफा ३३ बमोजिम पूर्वाधार न्यायाधिकरणको गठन र क्षेत्राधिकार तोक्दा न्याय परिषदको सिफारिस र प्रस्तुत विषयमा आर्थिक विषयमा अर्थ मन्त्रालयको, पूर्वाधार न्यायाधिकरणको क्षेत्राधिकारको विषयमा भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, शहरी विकास मन्त्रालय र सार्वोच्च अदालतको राय समेत विधेयक तर्जुमाको क्रममा लिइनेछ।

१२. प्रस्तावित कानूनमा समावेश गर्न खोजिएका मुख्य विषयहरू: देहायका विशेष अधिकारक्षेत्र तोकी प्राविधिक ज्ञान भएका विशेषज्ञ न्यायाधीश तथा विज्ञहरूको संलग्नतामा तीन महिनाभित्र मुद्दा किनारा लगाउने गरी एउटा पूर्वाधार न्यायाधिकरण गठन गर्न विषय:-

(क) संयुक्त उपक्रम (Joint Venture) का साझेदार बिच (विदेशी-स्वदेशी वा स्वदेशी-स्वदेशी साझेदारसमेत बिच) हुने विवाद,

(ख) बैङ्क जमानत सम्बन्धी विषय,

(ग) मध्यस्थता ऐन, २०५५ को दफा ७, ११, ३० तथा ३२ लगायतका व्यवस्था अन्तर्गत अदालतले निरूपण गर्ने विषय,

(घ) प्रचलित कानून तथा ठेक्का सम्झौतामा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक देहायका विषयसँग सम्बन्धित विवाद-

(अ) सार्वजनिक खरिद लगायत पूर्वाधार विकास तथा निर्माण सम्बन्धी ठेक्का,

(आ) सार्वजनिक निजी साझेदारीमा निर्माण तथा सञ्चालन हुने आयोजना,

(अ) निर्माण चरणमा निर्माण व्यवसायी वा परामर्शदातासँग सम्बन्धित जनशक्ति, सप्लायर, स्थानीय प्रभावित व्यक्ति वा समुदायसँग सम्बन्धित वा निजहरू बिचको विवाद,

(अ) निर्माण चरणमा निर्माण व्यवसायीले उपयोग गर्ने निर्माण समाग्रीको उत्खनन् विधि र स्थल, निर्माण पश्चात् निर्माण व्यवसायी वा परामर्शदाताको मर्मत संभार र सञ्चालनमा दायित्व सम्बन्धी विवाद।

(इ) Right of Way सम्बन्धी विवाद,

(च) रोयल्टी बाडफाँट सम्बन्धी विवाद,

(छ) उपयुक्त तरिकाले आयोजना सञ्चालन भए नभएको विषय,

- (ज) आयोजनासँग सम्बन्धित यस्तै प्रकृतिका अन्य विवाद ।
- (झ) पूर्वाधार न्यायाधिकरणमा तोकिने अध्यक्ष र सदस्यको योग्यता सम्बन्धी विषय ।
- (ञ) पूर्वाधार न्यायाधिकरणको फैसला उपर सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने विषय
- (ट) सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन सुन्नका लागि छुट्टै Dedicated Fast Track पूर्वाधार इजलास तोकि दुई महिनाभित्र फैसला गर्नेगरी समय सीमा तोक्ने
- (ठ) न्यायाधिकरणको अधिकार क्षेत्र सम्बन्धी विषय
- (ड) न्यायाधिकरणको अधिकार क्षेत्र प्रयोग सम्बन्धी विषय
- (ढ) पुनरावेदन सम्बन्धी विषय
- (ण) अन्य प्रशासनिक विषय ।

